

ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ BOLALARDA RIVOJLANISHDAGI NUQSONNING CHUQURLIGI VA TUZILISHIGA QARAB INKLYUZIYA MODELLARINI TANLASH

Hakimova Xushroy Bahodir qizi N.B.G'oiyova

1 Texnologik ta'lim yo'nalishi talabasi, TXT BU-24 Namangam davlat pedagogika institute
2 Ilmiy rahbar

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20227824>

Annotatsiya: Ushbu maqolada alohida yordamga muhtoj bolalardagi rivojlanish nuqsonining chuqurligi va tuzilishiga ko'ra inklyuziya modellarini tanlash masalalari ko'rib chiqiladi. Inklyuziv ta'limning turli modellarini qo'llash yo'llari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, rivojlanish nuqsoni, maxsus ehtiyoj, inklyuziya modeli, adaptatsiya

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы выбора моделей инклюзии в зависимости от глубины и структуры нарушений развития у детей с особыми потребностями. Проанализированы практические пути применения различных моделей инклюзивного образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, нарушение развития, особые потребности, модель инклюзии, адаптация

Abstract: This article examines the selection of inclusion models based on the depth and structure of developmental disorders in children with special needs. Practical approaches to applying various inclusive education models are analysed.

Keywords: inclusive education, developmental disorder, special needs, inclusion model, adaptation

Kirish

Bugungi kunda inklyuziv ta'lim jahon hamjamiyatida alohida yordamga muhtoj bolalarni jamiyatga muvaffaqiyatli qo'shilishini ta'minlashning asosiy mexanizmi sifatida e'tirof etilmoqda. O'zbekiston Respublikasida ham ushbu yo'nalishda jiddiy islohotlar amalga oshirilmoqda: 2020-yilda qabul qilingan PF-6042-son Farmonga muvofiq inklyuziv ta'limni kengaytirish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biriga aylandi. Biroq inklyuziya modelini to'g'ri tanlash har bir bola uchun alohida yondashuvni talab qiladi, chunki rivojlanish nuqsonlari o'zining chuqurligi va tuzilishi jihatidan bir-biridan keskin farq qiladi.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, hozirgi amaliyotda ko'pincha bitta yagona inklyuziya modeli barcha bolalarga qo'llanilmoqda, bu esa alohida talablarni hisobga olmagan holda ta'lim sifatini pasaytiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nuqsonning chuqurligi va tuzilishiga mos kelmaydigan model qo'llanilganda bola ijtimoiy jihatdan yakkalanib qolishi xavfi ortadi [1]. Shu sababli, ushbu maqolaning maqsadi rivojlanish nuqsonlari turlari va darajalariga qarab eng samarali inklyuziya modelini tanlash mezonlarini asoslashdan iborat. Vazifalar: inklyuziya modellarining asosiy turlarini tavsiflab berish; nuqsonning chuqurligi va tuzilishiga ko'ra modellarni tanlash tamoyillarini aniqlash; amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Asosiy qism

Pedagogik va defektologiya fanlari nuqtai nazaridan rivojlanish nuqsonlari bir necha mezon bo'yicha tasniflanadi: nuqsonning og'irlik darajasi (yengil, o'rtacha, og'ir, juda og'ir), tuzilishi (sodda yoki murakkab — birinchi va ikkilamchi nuqsonlar), shuningdek nuqsonning kelib chiqishi (tug'ma yoki orttirma) [1]. Ushbu tasnif inklyuziya modelini tanlashda kalit omil hisoblanadi.

Zamonaviy inklyuziv ta'lim amaliyotida to'rtta asosiy model ajratiladi: to'liq inklyuziya, qisman inklyuziya, vaqtinchalik inklyuziya va parallel ta'lim modeli [2].

To'liq inklyuziya modeli yengil darajadagi rivojlanish nuqsoniga ega bolalar uchun mos hisoblanadi. Ushbu modelda bola umumta'lim sinfida barcha o'quv jarayonlarida qatnashadi va faqat qo'shimcha individual yordamdan foydalanadi. Tadqiqotlar shuni isbotlaydi: yengil darajadagi intellektual yetishmovchilik, nutq buzilishining yengil shakllari yoki sensor nuqsonlarning kompensatsiyalangan shakliga ega bolalar to'liq inklyuziya sharoitida ijtimoiy ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradilar [3]. Bunda maktab ko'magida tiflopedagog, surdopedagog yoki nutq terapevtining mashg'ulotlari majburiy hisoblanadi.

Qisman inklyuziya modeli o'rtacha darajadagi nuqsonli bolalar uchun tavsiya etiladi. Bu modelda bola umumta'lim sinfi bilan kunning bir qismini o'tkazadi, qolgan vaqtni esa maxsus tuzatish guruhida o'tkazadi. Masalan, autizm spektri buzilishiga ega bo'lgan o'rtacha darajadagi bolalar san'at, musiqa, jismoniy tarbiya kabi predmetlarda sinfda ishtirok eta oladi, asosiy akademik fanlar esa maxsus ta'lim muhitida o'tiladi [2]. Bu yondashuv bolaga ijtimoiy integratsiya imkoniyatini berish bilan bir vaqtda uning individual ta'lim ehtiyojlarini ham to'liq qondiradi.

Vaqtinchalik inklyuziya modeli og'ir nuqsonli bolalar uchun mos bo'lib, ular umumta'lim sinfi bilan faqat maxsus tashkil etilgan tadbirlar — bayramlar, ekskursiyalar, ijodiy loyihalar — doirasida muloqot qiladi. Ushbu model asosan ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish va tengdoshlari bilan emosional bog'liqlik o'rnatishga qaratilgan. Ilmiy adabiyotlarda ta'kidlanishicha, hatto cheklangan muloqot ham og'ir nuqsonli bolalarda ijtimoiy his-tuyg'ularning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [1].

Parallel ta'lim modeli juda og'ir yoki murakkab tuzilishga ega bo'lgan (birgalikda bir necha nuqsonni o'z ichiga olgan) bolalar uchun qo'llaniladi. Bu modelda bola asosan maxsus ta'lim muassasasida ta'lim oladi, lekin ma'lum faoliyatlar yoki loyihalar orqali umumta'lim maktabi bilan vaqti-vaqti bilan munosabatda bo'ladi. UNESCO me'yoriy hujjatlarida ta'kidlanganidek, bu model inklyuziyaning to'liqsiz shakli emas, balki eng og'ir holatlar uchun optimal yechim hisoblanadi [3].

Inklyuziya modelini tanlashda nuqsonning tuzilishi ham muhim rol o'ynaydi. Sodda tuzilishdagi nuqsonda (faqat bitta soha zarar ko'rgan) to'liq yoki qisman inklyuziya ko'proq samara beradi. Murakkab tuzilishdagi nuqsonda (bir necha soha zarar ko'rgan) esa vaqtinchalik yoki parallel model afzalligi isbotlangan [4]. Tanlangan model doimo rivojlanishning dinamikasiga qarab qayta ko'rib chiqilishi lozim: muvaffaqiyatli tuzatish natijalari bolaning yanada to'liqroq inklyuziya modeline o'tishiga zamin yaratadi.

Xulosa va amaliy tavsiyalar

Xulosa qilib aytish mumkinki, inklyuziya modeli hech qachon barcha bolalarga bir xil tarzda qo'llanilmasligi kerak. Rivojlanish nuqsonining chuqurligi va tuzilishi inklyuziya modelini tanlashdagi asosiy mezon bo'lib qolishi zarur. Yengil nuqsonlarda to'liq inklyuziya, o'rtacha nuqsonlarda qisman inklyuziya, og'ir nuqsonlarda vaqtinchalik, juda og'ir va murakkab nuqsonlarda esa parallel ta'lim modeli eng maqsadga muvofiq yondashuv hisoblanadi. To'g'ri tanlangan model bolaning ijtimoiy integratsiyasini ta'minlaydi va uning potensialini to'liq ro'yobga chiqarish imkonini beradi. Quyidagi amaliy tavsiyalar taklif etiladi. Birinchidan, har bir bola uchun inklyuziya modelini tanlashdan oldin kliniko-psixologik-pedagogik ekspertiza o'tkazilishi shart. Ikkinchidan, tanlangan model yil davomida kamida ikki marta qayta ko'rib chiqilishi va bolaning rivojlanish dinamikasiga mos ravishda o'zgartirilishi lozim. Uchinchidan, o'qituvchilar nuqsonning tuzilishi va inklyuziya modellari bo'yicha muntazam malaka oshirish kurslaridan o'tishlari zarur. To'rtinchidan, ota-onalar inklyuziya jarayonining faol ishtirokchilariga aylantirilishi, ularga bola

ehtiyojlari va tanlangan model to'g'risida tushuntirish ishlari olib borilishi kerak. Beshinchidan, ta'lim muassasalarida maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlash bo'yicha defektolog, psixolog va logopedlardan iborat ko'p tarmoqli jamoa tashkil etilishi tavsiya etiladi.

References:

1. Malofeev, N. N. (2003). Spetsial'noye obrazovaniye v menyayushchemsya mire [Special education in a changing world]. Prosveshcheniye.
2. Shipitsyna, L. M. (2005). Integratsiya i inklyuziya: shodstva i razlichiya [Integration and inclusion: similarities and differences]. Defektologiya, 2, 14–20.
3. UNESCO. (2009). Policy guidelines on inclusion in education. UNESCO Publishing.
4. Nazarov, Q., & Toshmatova, G. (2021). O'zbekistonda inklyuziv ta'limni joriy etishning nazariy asoslari. Pedagogika va psixologiya, 3, 45–52.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 9-sentyabrdagi PF-6042-son Farmoni «Inklyuziv ta'limni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida».